

İSLÂM İKTİSADINDA FAİZİN İLLETİ VE GÜNÜMÜZ UYGULAMALARINA YANSIMALARI

Yahya BİLGİNER

Milli Eğitim Bakanlığı, Kahramanmaraş
yahyabilginer@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-3463-1156>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi Received / Makale Geliş Tarihi: 08/08/2024
Accepted / Kabul Tarihi: 26/03/2025 <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1530145>

İSLÂM İKTİSADINDA FAİZİN İLLETİ VE GÜNÜMÜZ UYGULAMALARINA YANSIMALARI

Öz

Faiz kavramı tarihsel süreçte hemen her toplumda dinî, hukukî, ahlakî ve iktisadî perspektiften tartışılmış ve gelir dağılımındaki adaletsizlik algısı nedeniyle karşı çıkmıştır. Faiz, İslâm'da kesinlikle yasaklanmış, genellikle ribâ ile eş tutulmuş ve her türlü kabul edilemez olarak görülmüştür. Mezhepler faizin illetini, hadiste belirtilen altı eşya/mal üzerinden tartışmış ve hangi işlemin faizli işlem sayılacağı konusunu ele almış, faizin illetinin ne olması gerektiğini belirlemeye çalışmışlardır. Bazı hukukçular “para olma özelliğini” ön plana çıkarırken diğer bazıları “tam para olma özelliği taşıması” ya da “cinsle beraber tartılır olma” özelliğini faizin illeti olarak kabul etmişlerdir. Ancak, sanayi devriminden bu yana dünya hızla geliştikçe, tartışmanın odak noktası faiz işlemlerinin ahlakî olup olmadığından ziyade doğasını ve meşruiyetini anlamaya doğru kaymıştır. Günümüzde teknoloji ve üretim yapısındaki ilerlemeler, iktisadî ve ticarî hayatta önemli değişimlere sebep olmuş, bu değişimle birlikte ortaya çıkan yeni ürün ve hizmetler çerçevesinde, faizin illetinin bunlar üzerinden yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir. Çalışmada daha önceki çalışmalardan farklı olarak, bu görüşlerin arkasındaki kanıtları ve değerlendirmeleri ve bunların mevcut uygulamalar üzerindeki etkileri ve faiz işlemlerine ilişkin günümüz uygulamaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Faiz, İlet, Mal, Para, Kıyemî, Keyli.

THE CAUSE OF INTEREST IN ISLAMIC ECONOMICS AND ITS REFLECTIONS ON TODAY'S PRACTICES

Abstract

The concept of interest has been discussed from religious, legal, moral and economic perspectives in almost every society in the historical process and has been opposed due to the perception of injustice in income distribution. Interest is strictly forbidden in Islam, generally equated with ribâ and all forms of it are considered unacceptable. The sects discussed the cause of interest on the basis of the six items/goods mentioned in the hadith, and tried to determine which transactions would be considered as interest transactions and what the cause of interest should be. While some jurists emphasised ‘the property of being money’, others accepted the property of ‘being full money’ or ‘being weighed together with the kind’ as the cause of interest. However, as the world has developed rapidly since the industrial revolution, the focus of the debate has shifted towards understanding the nature and legitimacy of interest transactions rather than whether they are moral or not. Today, advances in technology and production structure have led to significant changes in economic and commercial life, and within the framework of new products and services that have emerged with this change, the cause of interest has to be re-evaluated in light of these new products and services. In this study, unlike previous studies, the evidence and evaluations behind these views and their effects on current practices and current practices regarding interest transactions are discussed.

Keywords: Islamic Law, Interest, ‘İlla, Goods, Money, Weight, Scale.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca faiz kavramı, tanımı, türleri, ortaya çıktığı alanlar ve yasaklanma süreçleri de dâhil olmak üzere kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Faiz olgusu, İslâm hukuku içerisinde hem tarihsel hem de çağdaş bağlamlarda tartışılmıştır.¹

Şeriatın pratik hükümlerini anlamaya odaklanan fıkıh ilmi,² hayatın çeşitli yönlerini kapsar ve ibâdât, muamelât ve ukubât olarak kategorize edilir. Fıkıh eserlerinde faizle ilgili konular genellikle muamelâtın geniş bağlamı içinde, özellikle de satım akdini ele alan “Kitabu’l-bey”de genellikle bir bâb (Bâbü’r-ribâ ve’s-sarf) olarak ele alınır ve “sarf bölümünde”³ altın ve para ile ilgili olarak da incelenir. Ayrıca nadiren de olsa “Kitabü’l-karz”⁴ adlı bölümlerde de ele alındığı görülmektedir. Faizle ilgili konuların fıkıhın çeşitli konularında yer alması, bu konunun derinlemesine incelendiğini göstermektedir. Bu nedenle çalışma, tarih boyunca İslâm dünyasında tartışmalı ve önemli bir konu olan faiz işlemlerine ilişkin günümüz uygulamalarını ele almayı amaçlamaktadır.

Faiz, sadece İslâm dünyasında değil tüm dünyada tarih boyunca tartışılan ve yorumlanan bir konu olmuştur. Kutsal kitaplar, din adamları, filozoflar ve ekonomistler tarafından farklı yorumlar şekillendirilmiştir. Ancak kesin bir sonuca ulaşamamış, tartışmalar ve görüş ayrılıkları devam etmiştir. Faizle ilgili çeşitli teoriler, tanımlar ve uygulamalar vardır. Faiz sorunu ve nedeni, çeşitli mezhep ve tarikatların farklı anlayışlara sahip olduğu günümüzde de güncelliğini korumaktadır. İnsanların bu konuya farklı cevapları ve çözümleri vardır. İctihadda (İslâm hukukunun yorumlanmasında) köklü bir değişiklik olmadığı sürece bu çelişkiler devam edecektir. Faiz olgusu tam olarak çözülme kavuşturulmamıştır ve gelecekte de tartışılmaya devam edecektir.

Sürekli değişen modern dünya ile birlikte, ekonomik hayatta hangi konuların faiz kapsamına girdiğinin açıklığa kavuşturulması önemlidir. Klasik fıkıh literatürü, faizin İslâm’da yasaklanmasının ardındaki nedenleri, bireysel ve toplumsal olarak yol açabileceği potansiyel zararları incelemek yerine, öncelikle faizli işlemlerin yasal çerçevesini oluşturmaya ve faiz yasağına odaklanmıştır. İslâm’da faizin açıkça ve kesin olarak yasaklanması, o dönemde faize ihtiyaç hissedilmeyen ticarî ve iktisadî bir hayatın geliştirilmiş olması yanında, Müslümanların sosyal hayatta günümüzdeki haliyle faize dayalı iktisadî anlayış ve uygulamasının doktriner ya da fiilî tarzda ağır baskılarının bulunmayışının da etkisi bulunmaktadır. Klasik fıkıh literatüründe faizin bireysel ve toplumsal hayatta yol açtığı zararlardan ziyade daha çok faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukuki çerçevesinin çizilmesi ve bu hususta açık ve objektif kriterlerin geliştirilmesi noktasında yoğunlaşmıştır. Fıkıh kaynaklarında ribâ konusu “Kitabu’l-büyü” bölümünde “Bâbü’r-ribâ” bey’ işlemiyle bağlamında “altı mal hadisi” çerçevesinde bahsedilir ve hangi malların ribâyâ konu olabileceğini belirlemek için kullanılır. Bu hadisin farklı yorumları ve eleştirileri, ribânın kapsamı konusunda farklı görüşlere yol açmıştır. Fıkıhta farklı ribâ tanımları vardır ve hangi işlemlerin ribâ ile ilişkilendirilmesi gerektiği sorusu ortaya çıkar. Bu durum âlimler arasında tartışmalara yol açmıştır. Bu çerçevede faiz konusuna dair hem klasik mezhep fukahâsı alimlerinin hem de son dönem İslâm hukukçularının çalışmaları bulunmaktadır. Klasik İslâm hukuku kaynaklarında faiz konusu, Ebî Sehl es-Serahsî “el-Mebsût”, İmam Şafîi “el-Ümm”, Muvaffakuddîn İbn Kudâme, “el-Muğnî”, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî “el-Mecmû’ şerhu’l-mühezzeb”, İbn Rüşd “Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid”, İbn Hazm “el-Muhallâ bi’l-Âsâr”, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtîb eş-Şirbînî “Muğni’l-muhtâc”, Ebu’l-Hasen el-Adevî “Hâşiyetu’l-Adevî alâ kifâyeti’t-tâlibi’r-rabânî”, Sahnûn b. Sa’îd et-Tenûhî “el-Müdevvenetü’l-kübrâ, Kemâluddîn İbnü’l-Hümâm “Fethu’l-Kadîr” el-Kâsânî “Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’”, İbn Âbidîn “Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr”, Ali Haydar Efendi “Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm”, Alâuddîn Muhammed ed-Dimaşkî el-Haskefi “ed-Dürri’l-muhtâr şerhu Tenvîri’l-ebsâr”, Abdulazîz el-Buhârî “Keşfu’l-esrâr” gibi eserlerin ilgili bölümlerinde ele alınmıştır.

Klasik İslâm hukukunda faiz konusunu ele alan çalışmalar yanında günümüz çalışmaları da bulunmaktadır. İsmail Özsoy “Faiz ve Problemleri” başlıklı çalışmada, faiz teorileri, faizle kâr ve kira arasındaki farkları ele alarak, faizin, alan ve veren bakımından haksızlığa sebep olan bir yönü olduğuna dikkatleri çeker. Fatiha Bozbaş “İslâm Hukukunda Dâru’l-Harbde Faiz Tartışmaları” başlıklı makalesinde dâru’l-harb’deki faiz uygulamalarının mahiyetini, faiz ve ülke kavramlarını, dâru’l-harb özelinde fıkıh literatüründe faizin nasıl ele alındığını incelemiştir. Alparslan Alkış “İslâm Hukukunda Faizin İlleti” başlıklı makalesinde, hadislerde yer alan faiz illetleri ve mezheplerin konuya bakışlarını ele almıştır. Ahmet Muhammed Peşe “Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi” başlıklı makalesinde çağdaş

1 Fatiha Bozbaş, “İslâm Hukukunda Dâru’l-Harbde Faiz Tartışmaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23, (2014), 173-198.

2 Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1.

3 Bilal Aybakan, “Fürû’ Fıkıh Sistematîği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Şubat 2006), 22, 28.

4 Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’* (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, 1986), 7/394.

dönemde, her türlü para ve mal değişiminde yeni teorilere duyulan ihtiyacı göstermeyi ve klasik teorilerin uygulanabilirliğini Hanefî mezhebi ekseninde sorgulamıştır. Ancak faizle ilgili yapılan çalışmalar günümüz uygulamalarının tamamını ele almamıştır. Oysa günümüzde ekonomik hayatta, altın tahvili, bankacılık işlemleri, banka promosyonu, bireysel krediler, teşvik kredisi, kredi kartı, gecikme faizi, yasal/kanuni faiz ve alışveriş faizi gibi faizle ilişkili işlemler önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda çalışmada faizin günümüze yansımaları ele alınarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. İslâm İktisadında Faizin İletî

Arapçadaki “ribâ” kelimesinin Türkçedeki karşılığı olarak kullanılan faiz, “artmak, dolup taşmak, şayi ve zahir olmak,⁵ çoğalma, fazlalaşma, yükselme,⁶ artık, dolu, taşkın” anlamlarını içermektedir.⁷ Fıkıhtaki anlamı ise “karşılıksız olarak şart koşulan fazlalık”⁸ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur’an “Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır”⁹ ayetiyle faizi açıkça yasaklar, ancak sınırlarına ilişkin net bir açıklama getirmez. Bu konu, İslâm hukuku mezhepleri arasında görüş farklılıklarına yol açan hadislere bırakılmıştır. Mezheplerin faizin illeti konusundaki farklı görüşleri, hadisleri yorumlamalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰ Ubâde b. es-Sâmit ve Ebû Saîd el-Hudrî’den gelen “altı eşya hadisi” olarak bilinen bu rivayet, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun mübadelesinde faizin hangi şartlar altında gerçekleşeceğini açıklamaktadır.¹¹ Mezhepler arasındaki ilk ihtilaf, faizin sadece bu altı eşyanın mübadelesinde mi gerçekleştiği yoksa o dönemde yaygın olarak mübadele edilen mallar oldukları için mi örnek olarak zikredildikleri konusunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu altı eşya örnek olarak kabul edilirse, diğer mallar için ölçü olarak kullanılabilecek özellikler nelerdir? Bu sorular, İslâm âlimleri arasında faiz konusundaki farklı görüşleri şekillendirmeye devam etmektedir. İslâm âlimleri, hükümlerine ilişkin ayet ve hadislerin sınırlı olması nedeniyle ribâ (faiz) yasağı üzerinde geniş çaplı tartışmalar yürütmüşlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki ribâ yasağı ve faizin haramlığı, örnek olarak seçilen ve o günkü şartlarda en fazla tedavül kabiliyeti olan ve örnek teşkil eden “altı eşya” üzerine kurulmuştur. Ancak İslâm topraklarının genişlemesi ve ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte âlimler, yasağın diğer mal ve işlemlere teşmil edilip edilemeyeceğini, günümüz uygulamalarını sorgulamaya başlamışlardır. Sonuç olarak faiz, hadislerde zikredilen bu altı eşyayla sınırlı kalmayıp başka malları ve günümüz uygulamalarını da kapsayabilecek şekilde kullanılmıştır. Fakat bu altı madde-deki ve bunlara kıyas edilerek diğer mallarda yer alan ve mübadelelerde faizin varlığına neden olan vasfın ne olduğu hususunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Her mezhep, diğer mezhebin faizin illeti olarak kabul ettiği düşünceyi ve bu düşüncenin tutarlılığını eleştirmişlerdir.

1.1. Cins ve Kadr (Ölçü) Birliği

Mezhepler ribâ yasağının altında yatan nedene ilişkin farklı yorumlar yapmışlardır. Hanefî mezhebine göre faizin illeti “cins ve kadr (ölçü, tartı)” birliğidir.¹² Altınla gümüşte faizin meydana gelmemesi için vasıfta değil tartıda birliğin sağlanması gerekir.¹³ Cinslerinin aynı olmaması durumunda istenildiği gibi değiştirilebilir.¹⁴

Hanefîler ribâ ya da faiz yasağının, aynı türden malların nakit olarak değiştirilmesi ilkesine dayandırmışlardır.

5 Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1988), 7/65; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga* (Kahire: Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1964), 12/56; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2009), 3/1099; Ebû'l-Kâsım Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga* (Beyrut: Daru Sâdir, 1992), 2/44; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Masâdir, 1994), “r-b-v” md., 14/305.

6 Fîrûzâbâdî Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: y.y., 1981), “r-b-v” md., 1.

7 Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî* (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 837.

8 Ebî Sehl Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 12/109; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 5/183; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “r-b-v” md., 14/305.

9 el-Bakara 2/275.

10 Nuri Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi, 2015), 18; Aplarslan Alkış, “İslâm Hukukunda Faizin İletî”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Haziran 2018), 116.

11 Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Mûsâkat, 81.

12 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/113; Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Beyrut: Marifet Yayınları, 1993), 6/137; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Haşiyetü İbn Âbidîn* (Beyrut: Daru'l-Hayai't-Turâsi'l-Arabî, 1987), 11/119.

13 Serahsî, *el-Mebsût*, 3/246.

14 Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1989), 155.

Bu hükmü, altının altınla, gümüşün gümüşle vb. değiştirilmesi gerektiğini belirten Ubeyde b. Sâmî ve Ebû Saîd el-Hudrî tarafından rivayet edilen hadislerle desteklemiştir.¹⁵ Ayrıca işlemlerde ölçü ve tartının önemini vurgulayan ayetlere¹⁶ de atıfta bulunmuşlardır. Bununla birlikte, farklı mal türleri söz konusu olduğunda, nakit olarak yapıldığı sürece bunlar istenildiği gibi değiştirilebilir.¹⁷ Hanefîler faizin kapsamının altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz gibi zikredilen mallarla sınırlı olmadığını, bu malların o dönemde yaygın olarak mübadele edilen mallar olduğu için örnek olarak verildiğini belirtmişlerdir. Faiz hükmünün kıyas yoluyla benzer özelliklere sahip diğer mallara da uygulanması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁸ Onlar bu hükmün gerekçesini hadislerde geçen “altın altınla, buğday buğdayla” ve “misli misline” ifadelerinden çıkarırlar. Hanefîler hadiste geçen “misli misline” ifadesini, ölçü veya miktar anlamına gelen “kadîr”, mübadele edilen malların türü anlamına gelen “cins” illetine atıfta bulunarak yorumlamışlardır.¹⁹ Onlara göre bu ifade nitelikte eşitliği değil, tartıda veya miktarda eşitliği ifade eder. Örnek olarak altının ağırlığından bahseden hadisler bu yorumu desteklemektedir. Peygamber’in “külçe, işlenmiş olana eşittir”²⁰ ifadesi, eşitliğin nitelik değil tartı bakımından kastedildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, “buğday ve buğdayın misli misline” ifadesi hem nitelik hem de nicelik açısından eşitlik olarak anlaşılabilir. “Misli misline” ifadesi ise “tartısı tartısına” ya da miktar eşitliği olarak açıklanmıştır. “İyisiyle kötüsünün eşit olduğunu”²¹ ifade eden bir başka rivayet de eşitliğin niceliğe işaret ettiği fikrini desteklemektedir. Hanefîler ribevî mallarda, faizin illeti olarak gördükleri cins ve keyl birliğinin bulunmasından hareketle, hadiste geçen mallara kıyas yaparak nohut, mercimek ve pirinç gibi tahıllar yanında, besin maddesi olmasalar bile kum veya gaz gibi hacim hesabı ile ölçülebilen şeylerde de faiz meydana geleceğini belirtmişlerdir.²² Bu durum altının ve gümüşün dışındaki ağırlık ölçüsüne bağlı olan şeyler için de geçerli olup²³ değişimi yapılacak iki malın cins ve ölçü-tartı sınıfları aynıysa, peşin ve eşit miktarlarda mübadele edilmelidir. Aksi halde faiz gerçekleşmiş olur.

Hanbelîlere göre de “cins” ve “ölçü”nün bir arada bulunması fazlalık faizinin illetidir. Değiş tokuş edilen malın cinsi ile birlikte bir ölçek veya tartı varsa, fazla faiz (ribâ el-fadl) gerçekleşmiş sayılır ve hem fazlalık hem de kredi işlemi yasaklanır. Ancak ölçek yoksa veya takas edilen malların türü farklıysa, fazlalık üzerinden faiz (ribâ’l-fadl) oluşmuş sayılmaz.²⁴ Ayrıca, tartı ve ölçekle satılan malların alım satımında fiyatlardan birinde fazlalık olursa, fazlalık üzerinden faiz (ribâ’l-fadl) gerçekleşmiş sayılır. Bu nedenle, her bir malın değişiminde, fazlalığın faizinden kaçınmak için iki bedelin de eşit olması gerekir.²⁵ Ölçü ve adet birimleriyle satılan mallar faizden muaftır. Ayrıca, bu malların kaybolması veya çalınması durumunda, misli olmadığı için misillerini temin etmek yerine malların değeri ödenir.²⁶

Uzunluk ve miktar birimleri söz konusu olduğunda mal satışında faiz konusu tartışılmıştır. Fakat günümüzde sanayileşme ve standart ölçü birimlerinin örfî olmaları²⁷ nedeniyle, bu birimlerle ticareti yapılan malların satışında ade-di ve uzunluğu ölçü biriminin (mezrûât) şer’î ölçü olarak kabul edilmeleri²⁸ aşırı faiz kapsamında değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Örneğin Bursa kumaşından 3 metre kumaşın, peşin 5 metre Bursa kumaşa satılması ya da 4 yumurtanın, peşin 6 yumurta fiyatına satılması durumunda faiz oluşmuş sayılır. Bu anlayışın hem uzunluk hem de miktar birimleri için geçerli olduğu bu tür işlemlerde faizin gerçekleştiğini ve bu şekilde kabul edilmesi gerekir.

15 Muhammed b. İsmail b. İbrahim Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Buyu’, 54, 74.

16 el-Mutaffîfîn 83/1-3.

17 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/113.

18 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/112-113; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1985), 6/105.

19 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/110-111.

20 Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Buyu’, 3349; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 44.

21 Abdullah b. Yusuf Zeylaî, *Nasbu’r-Râye li-ehâdisi’l-Hidâye* (Kahire: y.y., h1357), 4/47, 76.

22 Merginânî, *el-Hidâye*, 3/104.

23 Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, thk. M. Zuhri Neccâr - M. Seyyid Câdelhak (Medine: Âlemu’l-Kütüb, 1994), 4/66.

24 Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Füsûl fi’l-Usûl* (Lahor-Pakistan: Mektebetü’l-İlmiyye Yayınları, 1981), 133; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 5/183, 185; Kemalüddîn İbnü’l-Hümâm. *Fethu’l-Kadîr* (Beyrut: Dâru’s-Sadr Yayınları, 1316), 5/275-279; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1985), 4/26-27, 29-30; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 207; İbn Nüceym, *el-Bahru’r- Râik*, 6/139-140; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, 4/178-179.

25 Abdurrezzak Senhûrî, *Masâdiru’l-Hakk fi’l-Fıkhi’l-İslâmî* (Beyrut: Muhammed Daye Yayınları, 1954), 3/187.

26 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/117-119; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 5/183.

27 İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 5/283.

28 İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 5/283; Ahmed Hasan Ahmed Hasenî, *Tedavvürü’n- Nükûd fi’l-Dav’i’ş-Şer’iati’l-İslâmî* (Cidde: Daru’l-Medenî Yayınları, 1989), 135; Sâmî Hasan Ahmed Hamûd, *Tadvîru’l-A’mâlî’l-Masrifîyye bimâ Yet-tefiku ve’ş-Şer’iatü’l-İslâmîyye* (Kahire: Matbaatü’ş-Şark Yayınları, 1982), 178.

Faizin tespitinde kıyemi ve misli mal ayrımı çok önemlidir. Fabrika üretimi misli olduğundan faiz kapsamına girer. Ancak el dokuması kumaşlar kıyemi olduğundan fazlalık faizi olmaz.

Hanefî ve Hanbelîlere göre ölçek veya tartı ile alınıp satılan mallarda faiz cereyan eder. Ancak uzunluk ve sayı (tane) ile satılan mallarda riba'l-fadl oluşmaz. Hanbelî mezhebine göre hadislerde faiz illeti olarak zikredilen altın ve gümüş “cins ve tartı “ya, arpa, buğday, hurma ve tuz ise alım satım şekline göre “cins ve ölçek”e göredir.²⁹ İbn Hazm, Hanefîlerin bu görüşünü eleştirerek bunun Peygamber’e ait bir söz olmadığını belirtir ve Ubade b. Sâmî’ten “altınla altın, gümüşle gümüş tartısı tartısına helaldir” şeklinde açıklar. Hz. Peygamberin maksadı da budur” şeklinde açıklar.³⁰ Hanefîler mevrûât ve ma’dûdâtı faizin dışında tutarlar. Yani iki metre kumaşın beş metre kumaşla ya da iki yumurtayla bir yumurtanın değiştirilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.³¹ Ancak veresiye yapılan satışlar ağırlık ve tartıya dayanmadığı için faiz sayılır.³²

Uzunluk ve adet birimleriyle satılan malların, faize tabi mallar kapsamı dışında bırakılmasının hatalı olduğunu, çünkü tartma ve ölçme illetinin adet ve uzunluk birimlerini içermediğinin söylenmesinin hatalı bir sonuç doğurabileceği yönündeki düşünce eleştirilmiştir. Bu, farklı miktarlardaki malların alım satımında faiz uygulanmayacağı anlamına gelir.³³ Ancak bu eleştiriler Hanefîlerin niyetlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Hanefîlerin yaklaşımı, malların değişimde eşit olmasını gerektiren hadislerin maksadıyla uyumludur. Bu eşitlik ancak ölçü birimleri aracılığıyla belirlenebilir. Hanefîler, uzunluk ve miktar birimleriyle satılan malların birbirine eşit sayılamayacağını, dolayısıyla bu işlemlerde faiz tahakkuk etmemesi gerektiği sonucuna varılacağını savunurlar. Zira bunların emsali bulunmamaktadır. Eşitlik ancak tartı ve ölçekle sağlanır.³⁴ İster tartı ve ölçü ile isterse uzunluk ve sayı birimleri ile olsun eşitlik sağlanabilen tüm ürünler faize tabi mal olarak kabul edilmektedir.³⁵ Bu durum günümüzde yaygın olarak kullanılan kâğıt paralar ve sanayi ürünleri için de geçerlidir. İster kâğıt para olsun isterse sanayi ürünleri olsun günümüzde kâğıt paraların ve sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle değişimdeki fazlalık, klasik dönemde yaygın olan faiz teorilerine de aykırı bir durum değildir.³⁶

1.2. Para Olma Özelliği

Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre faizin illeti³⁷ Ubeyde b. Sâmî’tin rivayet ettiği “... altınla altın, gümüşle gümüş... ancak misli misline peşin satılır. Her kim ziyade verir veya alırsa muhakkak ribâ yapmıştır”³⁸ hadisiyle belirlenir. Bu hadis, altın ve gümüşün ancak aynı miktarda peşin olarak satılabileceğini ve her türlü fazlalığın ribâ veya faiz sayılacağını belirtir.³⁹ Şâfiîler, altının ve gümüşün faizin illetini bunların özünde bulunan para olma vasfının ya da “es-semiyetü'l-ğâlibe” olarak açıklarlar. Bu, külçe altın, işlenmiş altın ve gümüş ve bunlardan basılan sikkeler de dâhil olmak üzere altın ve gümüşün çeşitli biçimleri için geçerlidir. Altın ve gümüşün benzersiz olduğunu ve diğer maddelerle karşılaştırılamayacağını savunurlar. “Çoğunlukla” anlamına gelen “gâliban” terimi, felsleri faiz illetinin dışında tutmak için kullanılır, çünkü felsler para olma özelliğine sahip değildir.⁴⁰ Dolayısıyla Nevevî’ye göre, felslerde faizin geçerli olduğunu iddia eden bazı Horasanlıların görüşlerinin hatalı olduğunu kabul eder.⁴¹

Şâfiîlere göre sadece altın ve gümüş faize tabi olup demir, bakır, pamuk vb. diğer tartılan maddeler faize tabi

29 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/26; Şemseddin İbn Müflih, *el-Mübdî’ fî Şerhi’l-Muğnî* (Şam: Mektebetü’l-İslâmî Yayınları, 1974), 4/128; Mansûr b. Yûnus Buhûtî, *Keşşâfû’l-Ginâ’ an Metnû’l-İğnâ’* (Beyrut: Alemü’l-Kütüp, 1983), 3/251.

30 Ebu Muhammed Ali b. Ahmet b. Said İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr* (Beyrut: Daru’l-Fikir, ts.), 7/419.

31 Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/97.

32 Bilmen, *Kamus*, 6/105.

33 Hamûd, *Tadvîru’l-A’mâlî’l-Masrifîyye*, 177-178; Süleyman Uludağ, *İslâmî Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 103.

34 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/117-119; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, 4/180.

35 İsmail Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, *Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri, Tartışmalı İlmi Toplantı* (Konya, 27-28 Nisan 2012), 77.

36 Ahmet Muhammet Peşe, “Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (Aralık 2019), 492.

37 Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmet İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihayetü’l-Muktesid* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), 2/107; Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref Nevevî, *Kitabu’l-Mecmu’ Şerhu’l-Mühezzeb* (Cidde: Mektebetü’l-İrşad, ts.), 9/489.

38 Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, Müsâkat, 80.

39 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/107; Nevevî, *el-Mecmu’*, 9/489.

40 Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1990), 3/15; Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî, *Ravdatü’l-Tâlibîn* (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992), 3/42.

41 Nevevî, *el-Mecmu’*, 9/493.

değildir. Çünkü bunlar semen sayılmazlar. Dolayısıyla bu malların veresiye ve fazla olarak değiştirilmesi caizdir. Ancak bu durum diğer tartılan eşyalar için geçerli olsaydı, altın ve gümüşün bunlarla veresiye olarak değiştirilmesi caiz olmazdı. Oysa altının ve gümüşün semen olmasından dolayı diğer tartılanlarla veresiyesi caizdir. Zira bunların dışındakiler semen değildir.⁴² Öte yandan Mâlikî mezhebine göre faiz sadece altın ve gümüş için geçerlidir. Çünkü bunlar semenin esas ve tüketim mallarının değer ölçüsüdür. Diğer maddeler bu özelliğe sahip değildir.⁴³ Ancak bu bakış açısı, diğer maddelerin iki semen maddesiyle kıyaslanmaması gibi çelişkileri nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bazı âlimler, Ebû Hanîfe'nin yaklaşımına benzer şekilde bütün tartılan veya bütün madenî eşyalar için kıyas yapılabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁴

Mâlikî mezhebine göre altın ve gümüşte faizin illeti, mutlak para olma özelliğidir. Dolayısıyla felslerde faiz tahkuk eder. İmam Mâlik, Mâlikîler arasında pek rağbet görmese de felslerin de dirhem olduğunu belirtir. Çünkü fâiz bir şeyin semenidir.⁴⁵

Hanbelî âlimlere göre faizin temel sebebi, özellikle altın ve gümüş paralar söz konusu olduğunda, tartının aksine “semeniyye”dir. Demir, bakır, pamuk ve keten gibi ağırlıkla satılan mallarda fazlalık olmasının çoğu âlim tarafından haram kabul edilmediğini savunurlar. Altın ve gümüş paraların ve tartıyla satılan malların veresiye olarak alınmasının caiz olduğu konusunda âlimler arasında görüş birliği olmasa da “semeniyye” görüşünü desteklemektedir. Eğer tartı illet olsaydı, tartıyla satılan iki malın veresiye olarak değiştirilemeyeceği anlamına gelirdi ki bu da caiz olmazdı. Dolayısıyla faizin illetini “semeniyye”ye bağlamak daha uygundur. Semeniyye, doğrudan menfaat amaçlı olmaktan ziyade, malların değerini ölçen ve miktarlarını belirlemeye yarayan bir ölçüdür.⁴⁶

1.3. Gıda Maddesi Olma

Şafîî mezhebine göre buğday, arpa, tuz ve hurmanın faizinden bahseden hadiste “cinslerle birlikte gıda” kastedilmektedir. Bu, faizin tüm gıda maddeleri için geçerli olduğu ancak gıda dışı maddeler için geçerli olmadığı anlamına gelir.⁴⁷ Hadisteki “yiyecek” (taâm) terimi, tüm yiyecekleri kapsayan genel bir terim olarak görülmektedir. Şafîî âlimler, hadiste geçen buğday, arpa, hurma ve tuzun özel olarak zikredildiğini, çünkü bunların hepsinin “gıda” türü olduğunu savunurlar. Gıda hayatta kalmak için gerekli olduğundan, bu mallar için pazar yerlerinde hile ve karaborsacılık yasaklanmalıdır. Yiyeceklerle kastedilenden maksadın sadece “buğday” olduğu söylenemez. Zira ayetlerde⁴⁸ ve hadislerde⁴⁹ tüm gıdalar için “yiyecek” lafzı kullanılmıştır.⁵⁰

Gıdanın illet olarak belirlenmesi hadislerdeki “taam” lafzından dolayıdır. Tedavi için kullanılan gıdalar ve gıda katkı maddeleri de dâhil olmak üzere meyveler, sebzeler, baharatlar, tahıllar, tatlılar ve diğer tüm gıdaların yanı sıra tedavi amaçlı tüketilenler de gıda kapsamındadır. Bu gıdaların ara sıra ya da sık tüketilmesi ve ölçülü olup olmaması arasında bir ayırım yapılmaz. Başka bir deyişle, ne sıklıkta tüketildiklerine veya nasıl tüketildiklerine bakılmaksızın her türlü gıda bu kapsama girer.⁵¹

1.4. Stok (İddihâr) Edilebilen Gıda Maddesi Olma

Mâlikîlere göre buğday, arpa, hurma ve tuz gibi mallara olan ilginin sebebi, bunların stoklanabilecek gıdalar olmasıdır. Mâlikîler bu görüşü desteklemek için hadislerden⁵² delil getirerek bu dört malın zikredilmesinin bir tekrar olmadığını, aksine bunların depolanabilen gıdalara örnek olduğunu vurgulamak için kullanıldığını belirtirler. Ayrıca Mâlikîler, riba'l-fadl olarak bilinen fazla faizin depolanmış gıdalar için de geçerli olduğunu belirtir. Hadislerde adı

42 Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, 3/42.

43 Nevevî, *el-Mecmu'*, 9/489-501; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ehbâr min Ahadîsi Seyyidi'l-Ehyâr* (Mısır: Mustafa Babû'l-Halebî Yayınları, ts.), 5/220.

44 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/415.

45 Muhammed b. Ahmed el-Ensari Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Marifet Yayınları, 1972), 3/351.

46 Takıyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ* (Riyad: Dâru Âlimu'l-Kütüp, 1991), 29/471.

47 Şafîî, *el-Ümm*, 3/17; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9/496; Muhammed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Mağrifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 2/22.

48 el-Mâide 5/5; Abese 80/24, 27-28; Âl-i İmrân 3/93.

49 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Zühhd, 10.

50 Nevevî, *el-Mecmu'*, 9/492-494; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 5/220.

51 Senhûrî, *Masâdiru'l-Hakk*, 3/183-187.

52 Buhârî, *Buyû'*, 54; İbn Mâce, *Ticaret*, 2253.

geçen dört eşyada faizin illeti tek başına “gıda olma” özelliği değildir. Şayet böyle olsaydı Rasûlullah’ın dört sınıf eşya yerine bir sınıf mal zikretmesi yeterli olurdu. Ayrıca, bir yiyecek depolanabilir ancak doyurucu değilse, bu yiyeceğin fazla değişiminin yine de yasak olduğu belirtilir. Ayrıca Mâlikîler fasulye, pirinç, mercimek ve çeşitli baharatlar gibi stoklanmış diğer yiyeceklerin alım satımında da fazlalık olduğunu savunurlar. Ancak farklı türde stoklanmış yiyecekler değiş tokuş edildiğinde riba’l-fadl uygulanmaz; bunun yerine veresiye faizi veya riba’n-nesîe dikkate alınır. Doyurucu ve depolanan farklı gıda türlerinin değişimi ve satışı fiyatlarında fazlalık olduğunda bunun caiz olduğunu, ancak bu maddelerin veresiye satılmasına izin verilmeyip faiz olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, depolanmamış gıdalar söz konusu olduğunda, fazlalık üzerinden faiz alınması yasaklanmış, ancak veresiye faize izin verilmiştir. Bunun nedeni, veresiye faizinin gıdanın kendi doğasına bağlı olmasıdır. Bu nedenle, depolansın ya da depolanmasın her tür gıda, fiyat fazlası ile satılabilir ancak veresiye satılamaz.⁵³ Gıda dışındaki mallar için aynı tür mallarda hem fazlalık hem de fayda varsa, bunların veresiye satılmasının yasak olduğu belirtilmektedir. Ancak, aynı tür mallar içinde menfaatler farklılık gösteriyorsa, bunların fazlalıkla veresiye satılmasına izin verilir.⁵⁴

1.5. Tartılan ve Ölçülen Gıda Olma

Ahmed b. Hanbel’den gelen bir rivayete göre faiz/ribâ, sadece ölçülerek veya tartılarak satılan yiyecek ya da içecekler için geçerlidir.⁵⁵ Bu, meyve, kuruyemiş ve yumurta gibi ölçülmeyen veya tartılmayan gıda maddelerinde faiz olmadığı anlamına gelir. Bunun delili Sa’id b. el-Müseyyib tarafından rivayet edilen bir hadistir. Darekutni’nin, Sa’id’in bu sözü Peygamber’e atfetmesine karşı çıktığını ve bunun bir hadis olmadığını söylediğini belirtmek önemlidir. Ancak Hanbelî mezhebinde Ahmed b. Hanbel’den gelen üçüncü rivayet tercih edilir ve alışverişte eşitliğin ancak doğru ölçü ve tartı ile sağlanabileceğine vurgu yapılır. Dolayısıyla ölçü ve tartıyla satılan gıda maddelerine itibar edilir ve faize tabi tutulurken diğer gıda maddelerine itibar edilmez. Hz. Peygamber’in “gıda ile gıda misli misline” derken bu eşitliği şer’î mi’yâr olan tartı ve ölçek ile kayıtladı ve bir sa’ ile iki sa’ın satışını yasakladı⁵⁶ sözüyle bu tercihinin belirtmiştir.

1.6. Altın, Gümüş, Buğday, Arpa, Tuz ve Hurma Olma

Kıyası hukukî bir delil kabul etmeyen Zâhirî mezhebine göre faiz ancak hadiste zikredilen altı sınıf eşyada gerçekleşir. Bu altı sınıf eşyanın dışındaki mallarda faiz cereyan etmez.⁵⁷ Zâhirî mezhebi, Allah alım satımı helal, ribâyı haram kıldığına göre ribâdan kaçınmak için ribânın ne olduğunu anlamak gerektiğini savunur. Hz. Peygamber’in dilinde açıklandığı şekliyle ribânın haram olduğuna, haram olduğu açıkça belirtilmeyen her şeyin ise helal kabul edildiğini belirtirler. Eğer Allah bir şeyi haram kılıp onu açıklamazsa ya da Peygamber onu açıklamazsa, Allah’ın haram kıldığı şeyi açıkladığına dair “Allah, size haram kıldığı şeyleri açıkça bildirmiştir”⁵⁸ ifadesinin yanlış ve bunu iddia eden herkesin İslâm’ın genel prensiplerine aykırı hareket etmiş olacağı belirtilmiştir.⁵⁹

2. Faizin İletinin Günümüz Uygulamalarına Yansımaları

2.1. Altın Tahvili

Tahviller, modern finans sektöründe yaygın bir borca dayalı finansal araç türüdür.⁶⁰ Bir yıldan uzun vadeli menkul kıymetlerdir ve hem devlet hem de özel sektör şirketleri tarafından ihraç edilebilirler.⁶¹ Tahviller değişken veya sabit

53 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/107-111; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 3/353; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 5/220.

54 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/111.

55 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/27.

56 Muhammed Said Ramazan Bûtî, *Muhâdarât fi'l-Fikhi'l-Mükârin* (Şam: Darü'l-Fikir Yayınları, 1981), 48.

57 Serahsî, *el-Mebsût*, 12/112; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/26-27; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5/275; İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/114; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 103; Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 109; Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 79.

58 En'âm 6/119.

59 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/401-403.

60 Fatih Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku (İslami Finans Teorisi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 83.

61 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), “Terimler Sözlüğü”, ts, (Erişim 29 Kasım 2023); Borçlanma Araçları Tebliği (BAT)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ, *Resmî Gazete* 31154 (20 Kasım 2023).

faiz oranlarına sahip olabilir ve kupon ödemeleri veya indirimler sağlayabilir.⁶² Sermaye Piyasası Kurulu tahvilleri “devlet veya özel sektör şirketleri tarafından borçlanmak suretiyle orta ve uzun vadeli fon sağlamak amacıyla ihraç edilen borçlanma senetleri” olarak tanımlamaktadır.⁶³ Tahviller anonim şirketler, devlet veya kamu kurumları için fon yaratma ve yatırımcı çekme aracıdır. Tahviller yatırımcıların anapara yatırımını garanti altına almakla kalmaz, aynı zamanda belirli vadelerde faiz getirisi de sağlar.⁶⁴ Tahvillerin bu tanımı, finans piyasasındaki doğasını ve amacını tam olarak anlamak için önemlidir.

İslâm’da belirli bir tahvil teminatıyla borçlanmanın bir sakıncası bulunmamaktadır. Ancak anapara dışında herhangi bir ücret veya menfaat elde etmenin faiz olarak kabul edilmesi faiz sayılır. Özellikle altına endeksli bir iç borçlanma senedi olan altın tahvili, vade sonunda anaparaya ek olarak faiz getirisi sağladığı için dinen caiz görülmemektedir.⁶⁵ Herhangi bir borcun garanti edilmesine ilişkin ifade, İslâmi uygulamada tahvil ve borç arasındaki ayrıma işaret etmektedir. Ek ücret almak veya menfaat sağlamak faiz olarak görülür ve sözleşmede açıkça yer almadığı sürece bu tür menfaatler sağlayan borçların kaydedilmesi kabul edilemez olarak değerlendirilir. Hukukçular bu uygulamaya karşı olumsuz bir tutum sergilemektedir. Çünkü bu uygulama borç kılığına girmiş faiz işlemlerini önleme fikrine aykırıdır. Özetle, ödünç alınan borç karşılığında sunulan her türlü fazlalık veya peşin menfaat faiz olarak kabul edileceğinden buna izin verilmez.

Tartışılan uygulama, belirli bir dönem sonunda biriken fazlalık ile faiz kazanmaya dayanmaktadır. Buna gerekçe olarak da anapara üzerinden ek ücret almanın veya menfaat sağlamanın faiz kapsamına girdiği düşüncesi gösterilmektedir. Borçtan yararlanma yasağı, borç verenin sözleşmenin başında bu şartı koşması yoluyla tesis edilir ve faiz işlemlerinin önlenmesi amaçlanır.⁶⁶ Bir fetvaya göre, borç karşılığında peşin olarak alınan herhangi bir fazlalık veya menfaat faiz sayılacağından caiz değildir. Dolayısıyla altın tahvili, devlet harcamalarını finanse etmek için kullanılan altına dayalı bir iç borçlanma senedi olsa da diğer faizli borç türleriyle aynı yasak kapsamına girer.⁶⁷

Bu meyanda farklı bir fetvada ifade edildiği üzere “...ödemede bulunurken, alınan borç karşılığında önceden ileri sürülen her türlü fazlalık veya getiri sağlayan menfaat, faiz olacağı için caiz olmaz”⁶⁸ şeklinde bir gerekçelendirme cümlesi kurmak mümkündür.⁶⁹ Sonuç itibarıyla hazine tarafından ihraç edilerek altın karşılığında belirli aralıklar ile sabit faiz getirisi sunan, vade sonundaysa tahvildeki miktara altın ya da değeri karşılığında paranın geri alındığı bir borç senedi olarak altın tahvili,⁷⁰ devlet harcamalarını finanse etmek amacıyla hazine bonosu veya devlet tahvili gibi altına dayalı bir iç borçlanma⁷¹ senedi olsa da işlemin altın üzerinden yapılıyor olması neticeyi etkilememekte, faiz getirisi nedeniyle işlem cevaza elverişli olmamaktadır.⁷²

2.2. Bankacılık İşlemleri

Bankalar, mevduat kabul ederek, topladığı fonları ihtiyacı olan tüzel veya gerçek kişilere ya da devlete vadeli ya da vadesiz kredi olarak aktaran finansal sermaye, para ve krediyle ilgili işlemler yapan finansal kurumlardır.⁷³ Mevduat kabul etme, borç verme, ödemeleri kolaylaştırma ve çeşitli bankacılık hizmetleri sunma gibi hizmetler sağlayarak bireyler ve işletmeler arasında bir arabulucu görevi görür. Bu faaliyetler üç ana alana ayrılabilir: sermaye toplama, sermaye kullanımı ve bankacılık hizmetleri. Sermaye toplama, bankanın müşterilerden mevduat ve fon toplama kabiliyetini ifade eder ve bu fonları daha sonra kredi vermek veya diğer finansal faaliyetler için kullanabilir.

62 Şiir Yılmaz, İktisat Terimleri Sözlüğü (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 396.

63 Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), “Sermaye Piyasası Araçları”, *Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları*, ts, (Erişim 30 Mart 2024).

64 Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), “Altın Tahvili ve Altına Dayalı Kira Sertifikası caiz midir?”, 01.11.2017 tarihli karar, (Erişim 27 Temmuz 2024).

65 DİYK, “Altın tahvili ve altına dayalı kira sertifikası caiz midir?”, 01.11.2017 tarihli karar.

66 Yunus Apaydın, “Karz”. *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/523; Ahmet Özdemir, “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/1 (Mart 2012), 133.

67 DİYK, “Yardımlaşma sandığından borç olarak alınan para geri ödenirken bir fazlalık ödenmesi caiz midir?”, 12.07.2017 tarihli karar, (Erişim 20 Haziran 2024).

68 DİYK, “Yardımlaşma sandığından borç olarak alınan para geri ödenirken bir fazlalık ödenmesi caiz midir?”, 12.07.2017 tarihli karar.

69 Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 7/395.

70 Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, 107.

71 Yılmaz, İktisat Terimleri Sözlüğü, 211.

72 Mahmut Samar, “Fikhî Açından Altın Tahvili ve Altına Dayalı Kira Sertifikası İhracı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 313.

73 Filiz Yetiz, “Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (Nisan 2016), 107.

Sermaye kullanımı, bankanın toplanan fonları krediler, yatırımlar ve diğer finansal işlemler için kullanmasını içerir.⁷⁴ Bankacılık hizmetleri para transferleri, döviz bozdurma ve emanet hizmetleri gibi hizmetleri içerir. Bir bankanın tanımı, işlevlerine ve sermaye yapısına bağlı olarak değişebilirken, genel amacın finansal işlemleri kolaylaştırmak ve bireylere ve işletmelere finansal hizmetler sağlamak olduğu unutulmamalıdır. Faizli bankacılıkta, vadeli ve vadesiz hesaplar aracılığıyla kişi ve kurumlardan toplanan fonlar kredi yoluyla kullanılır. Bankalar akreditif açmak, teminat mektubu vermek, mevduat kabul etmek, banka kartı kullanmak, çek ve senet kabul etmek, hisse senedi alıp satmak, kambiyo ve fatura tahsilatı işlemleri yapmak gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır.⁷⁵ Basit bir ifadeyle, modern bankacılık, bankaların bireylerden ve kurumlardan mevduat şeklinde para toplamasını ve bu fonları çeşitli yöntemlerle başkalarının kullanımına sunmasını içerir. Bu, kredi sağlamayı ve müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir dizi bankacılık hizmeti sunmayı içerir.⁷⁶ Bankalar günümüzde finansal işlemlerin çoğunu gerçekleştirerek ekonomik dünyanın önemli bir parçası haline gelmiştir. Değişim işlemlerimizde aracı olarak hizmet verirler ve birçok kişi için para kaynağıdır. Ancak bankalar aynı zamanda İslâm'da yasaklanmış olan faizli işlemlerle de uğraşmaktadır. Buna rağmen, faizin ticarete önemli bir yatırım aracı haline geldiği günümüz ekonomik koşullarında Müslümanların bankalardan tamamen uzak durması zordur. Kur'an-ı Kerim,⁷⁷ faizi ticaretle bir tutan yaklaşımı eleştirmekte ve insanları bu tür uygulamalardan uzaklaşmaya teşvik etmektedir. Günümüzde bankacılık işlemlerindeki bazı hizmetler caiz görülebilir. Fakat faiz içeren ürün ve hizmetler için İslâm iktisadına uygun olmadığından bunların kullanımı da meşru olmamaktadır.

2.3. Banka Promosyonu

Promosyon, belirli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için mali destek ve yasal yardımların sağlandığı bir teşvik biçimidir. Bankacılık sektöründe, promosyon bankaların çalışanlarına, memurlarına ve emeklilerine, bankanın ürün ve hizmetlerinin kullanımını teşvik etmek amacıyla yapılan ödülü ifade eder.⁷⁸ Bankacılık işlemlerinde promosyon, bankaların hizmet ve ürünlerini tanıtmak ve kullanırmak maksadıyla kurumlara ya da maaş promosyonu özelinde yatırılan maaş haricinde bankanın memur/işçi/emeklilere yaptıkları fazla ödeme veya fazla ödeme içeren her türlü faaliyet anlamına gelmektedir.⁷⁹ Günümüzde çalışanlar normal maaşlarını bankalar aracılığıyla alırken, bankalar da müşterilere promosyonlar sunmaktadır. Ancak bazı kişiler bu uygulamanın yasallığı konusunda etik kaygılar taşımaktadır ve Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan açıklama talep etmektedir. Maaş promosyonu yeni bir konu olup klasik kaynaklarda sınırlı bilgi bulunmaktadır. İslâm hukukçuları tarafından bazı görüşler belirtilmiş olsa da konuyla ilgili kapsamlı çağdaş fıkhi çalışmalar henüz yapılmamıştır.⁸⁰

Din İşleri Yüksek Kurulu promosyonu tanımlamakta ve faiz ile aynı olmasa da yine de şüpheye tabi olduğunu kabul etmektedir. Özellikle, maaşlarını kendilerinden almayı tercih eden çalışanlara bankalar tarafından sunulan promosyonlara atıfta bulunmaktadır. Kurul, mali açıdan güvende olan bireylerin bu ekstra parayı kendileri veya bakmakla yükümlü oldukları kişiler için kullanmamalarını, bunun yerine ihtiyaç sahiplerine vermelerini önermektedir. Kurula göre promosyonlar faizle aynı şey olmamakla birlikte, benzer unsurları barındırırlar. Bu nedenle, temel ihtiyaçlarını karşılayabilenlerin cömertlik yapmaları ve ihtiyaç sahiplerini desteklemeleri tavsiye edilir.⁸¹

Söz konusu karara göre Kurul, promosyonu, maaş sahipleri maaşları için cari hesap açtırdıklarında banka ile aralarında oluşan borç ilişkisini ifade eden karz akdinin fıkhi ilkesine dayandırmakta ve bunu şüpheli işlem olarak görmektedir.⁸² Bu yönüyle Kurul'un görüşü faiz ya da hibe görüşünde olanlarla aynı sonuca ulaşmaktadır.⁸³ Bu borç ilişkisi, banka tarafından maaş sahiplerine verilen fazlalık ribâ olarak görülebileceğinden faizle ilgili endişeleri gün-

74 Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 25; Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 42.

75 Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 42; Bayındır, *Faizsiz Bankacılık*, 45.

76 Zeyneb Hafsa Orhan, *40 Soruda Katılım Bankacılığı* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 6; Turay, *Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku*, 79.

77 el-Bakara 2/275.

78 Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 410.

79 Ömer Elmas, "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme", *Bankacılar Dergisi* 63 (2007), 44; Mehmet Zeki Uyanık, "Bankaların Memur, İşçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkhi Durumu", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (Aralık 2018), 634.

80 Uyanık, "Bankaların Memur, İşçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkhi Durumu", 648.

81 DİYYK, "Banka Promosyonu caiz midir?", 18.08.2017 tarihli karar, (Erişim 20 Haziran 2024); Uyanık, "Bankaların Memur, İşçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkhi Durumu", 643.

82 "Banka Promosyonu caiz midir?", 18.08.2017 tarihli karar, (Erişim 30 Haziran 2024).

83 Uyanık, "Bankaların Memur, İşçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkhi Durumu", 633-650.

deme getirmektedir. Orhan Çeker, promosyonların, mübadele özelliği taşımayı sadece karşılıksız verilmesi nedeniyle hediye/hibe olarak değerlendirilmesi gerektiğini ancak hediye eden tarafın kazancı göz önünde bulundurulursa hibe bedelinin ekseriyetle faizli işlemler üzerinden elde edildiğini belirtmiştir.⁸⁴ Ancak bu görüşlerdeki ifadelerde bir sorun vardır. Yatırılan para bankaya verilen bir karz olarak kabul edilirse, o zaman alınan fazlalık, ilgili hadiste belirtildiği gibi bir faiz işlemi olarak tanımlanmalıdır. Başka bir deyişle, fayda getiren her türlü kazanç faiz olarak kabul edilir.

Devlet memurları tarafından bankaya yatırılan paranın karz olarak kabul edilmesi durumunda, bankanın aldığı fazlanın sadece faiz şüphesi olarak değil, faiz olarak sınıflandırılması gerekir. Zira “*menfaat getiren her karz faizdir*”⁸⁵ hadisine dayanarak fayda sağlayan her fazlalık faiz olarak kabul edilir. Ayrıca Kurul, memurun/işçinin bankadan aldığı koruma için para bırakma veya fatura ödeme gibi ücretsiz hizmetlerden yararlanma gibi menfaatlerin, krediden elde edilen ek menfaatler olarak kabul edildiğinden bu caiz görülmemiştir. Hayreddin Karaman göre bankalar maaşları faizli işlemlerde kullanmakta ve buradan elde edilen gelirden maaşlı müşterilerine promosyon ödemesi yapmaktadır. Dolayısıyla elde edilen faizin bir kısmını, maaşı kendi bankalarından almaları karşılığında müşterilerine verdikleri para faizdir.⁸⁶

Paranın bir memurun hesabına aktarıldıktan sonra tamamen çekilmemesi halinde, kalan miktarın vakıf (İslâmî bir hayır vakfı) olarak değerlendirilebilmesi durumunda vedîa hükümleri uygulanabilir. Zira vedîada birine bir şeyin belli bir süreliğine bırakılması söz konusu olmaktadır.⁸⁷ Ancak burada bir vedîa sözleşmesinden bahsetmek mümkün değildir. Bir devlet memuru/işçi/emekli ile banka arasındaki ilişki farklıdır. Zira banka kendisine bırakılan parayı kullanabilir. Çeşitli sözleşmelerde farklı yorumlar yapılabileceğinden, bunun sözleşmenin niteliğine aykırı olmadığını öne sürmektedir. Ayrıca işlemin karz akdi olarak görülmemesi gerektiği, memurun maaşının bankaya yatırılmasında bir etkisinin olmadığı vurgulanıyor. Dolayısıyla yatırılan paranın memur tarafından bankaya kredi olarak verildiğini iddia etmek doğru değildir. Bununla birlikte, bir devlet memuru ile banka arasındaki ilişkide, bankanın sözleşme şartlarına aykırı olmamak kaydıyla fonları vasiyet yoluyla kullanmasının caiz olduğu söylenebilir. Bu bakış açısıyla tam olarak örtüşme de çağdaş hukukçulardan Hayreddin Karaman bu konuda önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bir maaş bankaya yatırıldığında, parayı alan kişinin mülkiyetine geçer. Banka parayı kullanmazsa, emanetçi olarak hareket eder ve parayı sahiplerine dağıtır. Ancak banka parayı kullanırsa, bu bir kredi haline gelir ve karşılığında alınan her türlü promosyon faiz olarak kabul edilir. Bu nedenle, faiz sorunundan kaçınmak için katılım bankalarının kullanılması tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte, alıcı bir kredi veya fon kullanımı nedeniyle yatırılandan daha fazla para alırsa, yine de faiz alıyor demektir. Ayrıca katılım bankaları merkez danışma kurulunun aldığı bir karara da değinilerek, maaş mevduatına çekilme şartı konulması halinde bunun faizli krediye dönüşeceği belirtiliyor. Herhangi bir koşul getirilmezse, alınan herhangi bir fazlalık bankanın bir hediyesi(hibesi) olarak kabul edilir.⁸⁸ Memurun maaşının bankaya yatırılması üzerinde hiçbir kontrolü yoktur, bu nedenle yatırılan paranın memur tarafından bankaya kredi olarak verildiğini söylemek doğru değildir. Bunun yerine, para yatırıldıktan sonra hesapta herhangi bir para kalırsa, bu bir tür vedîa (sözlü olmayan bir sözleşme) olarak görülebilir. Vedîa sözleşmeleri için sözlü tasarruf gerekli değildir.

Maaşların belirli bir süre çekilmemesi şartıyla bir hesapta az bir süre de olsa bekletilmesi şartıyla bankaya yatırılması durumunda, alınan fazlalık faizdir. Ancak böyle bir şart yoksa alınan fazla para bankanın bir hediyesi olarak kabul edilir ve borç verme söz konusu olmayıp alınan fazlalık bankanın hediyesi sayılır. Maaşlar bankaya yatırıldığında, çekilmesi için bir süre varsa, bu bir kredi haline gelmektedir. En mutedil yol, promosyonlu işlemlere girmekse de bir şekilde girilmesi kaçınılmaz hale gelmişse, bu paranın bizzat kullanılmayarak, kamu yararına kullanılmak üzere devlete veya ihtiyaç sahiplerine herhangi bir ibadet karşılığı olmadan vermek olduğunu düşünmekteyiz.

2.4. Bireysel Krediler

Kredi, belirli şart ve koşullarla geri ödenmek üzere para, mal veya parasal değer sağlanması olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ Banka kredisi, belirli bir zaman dilimi içinde geri ödenmek üzere bir bankadan belirli bir faiz oranıyla ödünç

84 Orhan Çeker, “Promosyon - Diriliş Sohbetleri”. YouTube. (8 Ağustos 2022).

85 Ebû Ca’fer et-Tahâvî, Şerhu *me’âni l’-âsâr* (Kahire: Alemü’l-Kütüb, 1994), 4/99.

86 Hayreddin Karaman, “Bankaların Promosyonu”, (Erişim 06 Ocak 2025).

87 Burhaneddin el-Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti l-Mübtedi* (Kahire: Daru’s-Selam, 2016), 3/213; Nevevî, *Minhacu l-talibin*, 360-361; Mustafa Yıldırım, “Vedîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/596-598.

88 Hayreddin Karaman, “Promosyon Dâhil Birkaç Soruya Cevap”, *Yenişafak*, (Erişim 10 Ocak 2025).

89 Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 278.

alınan parayı ifade eder.⁹⁰ Bu çerçevede banka faizi ise bankalar tarafından mevduat ve kredilere uygulanan faiz olarak tanımlanabilir.⁹¹ Borçlar hukukunda banka kredileri nakdi ve gayri nakdi krediler olarak sınıflandırılmakta ve karz sözleşmeleri veya kredi kullandırma sözleşmeleri kapsamında değerlendirilmektedir. Bu krediler ayrıca teminatla desteklenip desteklenmediklerine bağlı olarak teminatlı veya teminatsız olarak vadesinin uzunluğu bakımından kısa-orta-uzun vadeli; kullanım açısından tüketici ve ticari krediler olarak farklı açılardan sınıflandırılabilir.⁹² Ayrıca, vadeleri kısa, orta veya uzun vadeli olarak kategorize edilir ve kullanımları tüketici ile ilgili (konut, taşıt, ihtiyaç kredileri gibi) veya ticari ile ilgili (yatırım, ihracat, işletme, sanayi kredileri gibi) olabilir. Din İşleri Yüksek Kurulu, bankadan yapılan faizli işlemlerin haram olduğunun nasla sabit olduğunu belirtmiştir.⁹³ Diğer yandan kimi zaman Kurul, yasal sınırlar içerisinde bankalar tarafından alınan ve verilen faizin haram sayılıp sayılmadığı konusunda bir cevap vermeye yasal olarak yetkili olmadıklarını belirtmiştir.⁹⁴ Daha önce Kurul tarafından verilen bir fetvada belirtildiği üzere, klasik bankalara para yatırmanın yasaklanması yerine teşvik edilmesi kararı, bu bankalara para yatırmanın kalkınmaya potansiyel katkısını kabul etmektedir. Bu, önceki yasaklamadan bir sapma anlamına gelmekte ve klasik bankaların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini vurgulayan yeni bir bakış açısını vurgulamaktadır. Kanaatimizce 1962 tarihli mezkûr kararda dönemin şartlarının etkisini göz önünde bulundurmamak gerekir. 1965/11 tarihli ve sayılı bir başka kararda, banka işlemlerinin yasal kabul edildiği, ancak bireyler arasında faiz almanın hem dini hem de yasal olarak yasak olduğu belirtilmektedir. Bu yasağın banka sahiplerine bildirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bankaların para alım satım işlemleri yapmasının meşruiyetine ilişkin Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu işlemler bakımından bankalar ile tefeciler arasında bir ayırım yapmadığı, her ikisinin de parayı daha düşük bir fiyattan alıp daha yüksek bir fiyattan sattığı belirtiliyor. Ancak bankaların bu konudaki meşruiyeti, devletin izni veya doğrudan müdahalesi ile kurulmuş olmaları ile gerekçelendirilmektedir. Kurul'un bu sonuca mevduatın üretim mekanizmalarında kullanılmasını dikkate alarak ya da halkın bankalardaki para mevduatını bir para satışından ziyade emek-sermaye ortaklığı olarak görerek ulaşılmış olabileceği belirtiliyor. Ayrıca 01.07.1966 tarihli ve 159 No.lu kararda alınan ve her ne şekilde olursa olsun faiz alıp vermenin dinen haram olduğunu ilan eden bir karardan bahsedilmektedir. Bu karardan sonra, kredi kartlarıyla ilgili 1998 tarihli karara kadar bir sessizlik dönemi yaşanmış gibi görünmektedir. Kurul 2020 tarihli kararında, İslâm hukukuna göre kişilerin kazançlarını meşru yollarla elde etmesi gerektiğine vurgu yapan ayetlere⁹⁵ atıf yaparak, kurum ve kişilerle yapılan her türlü faizli kredinin haram olduğunu ve dahası faizli kredili işlemi yapacak kişiye aracılık yapmanın ya da kefil olmanın da caiz olmadığını belirtir. Ancak Kurul, devlet tarafından yatırımların teşvik edilmesinde, kalkınmanın temini amacıyla devletin verdiği kredilerin şartlarına uygun bir şekilde kullanılmasında ve "Sosyal Konut Projesi" kapsamında devletin verdiği kredileri kullanımında bir sakınca görmemiştir.⁹⁶ Öyleyse taraflardan biri, sözleşmeyle belirlenen ancak karşılığı olmayan bir fazlalığı şart koşarak haksız bir kazanç elde etmesi faiz kapsamında değerlendirilecektir. Dolayısıyla banka kredileri İslâm hukukunun kuralları çerçevesinde faizli bir işlem olarak görülmektedir.

2.5. Teşvik Kredisi

Teşvik kredileri, devlet tarafından vatandaşlara belirlenmiş şartlar dâhilinde kullandırılan, düşük faiz oranları ve uzun vadeli geri ödeme süreleri ile sağlanan, kredilerdir.⁹⁷ "Teşvik kredileri" terimi bankacılık sektöründe veya akademik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, yeni iş kurma, yatırım yapma, hayvan yetiştirme, dükkân açma ve tarımsal faaliyetlerde bulunma gibi çeşitli sektörleri desteklemeyi amaçlayan devlet destekli kredileri ifade etmektedir. Bu krediler, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak, az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerde yatırımı teşvik etmek ve istihdamı artırmak için hükümet tarafından sağlanan bir tür sübvansiyonlu kredi olarak kabul edilir.⁹⁸ Bu kredi türleri, karşılıksız bir kar ve kazanç amacı güdülmeksizin, devlet eliyle yatırım ve istihdama yönelik ürünler kapsamında değerlendirildiğinde, usulüne uygun bir şekilde kullanılması halinde meşru çerçevede kaldığı söylenebilir.

90 Türkiye Halk Bankası A.Ş. (Halkbank), "Finans Sözlüğü", *Müşteri Hakları*, (Erişim 16 Ocak 2025).

91 Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 43.

92 Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, 129.

93 DİYK, 20.03.1948/382 sayılı kararı, (Erişim 19 Ocak 2025).

94 DİYK, 10.07.1962/488 sayılı kararı, (Erişim 19 Ocak 2025).

95 Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/161.

96 Diyanet İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), "Sosyal Konut Projesi", (Erişim 23 Mart 2025).

97 Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2* (Samsun: Etüt Yayınları, 2015), 293.

98 Serka, "Yatırımlarda Devlet Yardımları", (Erişim 23 Mart 2025).

2.6. Kredi Kartı

Kredi kartı, hak sahibi kişiye/hamiline açılmış potansiyel bir kredi,⁹⁹ ya da tüketicilerin ihtiyaç duydukları hizmet ya da malı, alış verişi anında nakit ödemeksizin almasını sağlayan,¹⁰⁰ bankalarca ya da finans kuruluşları tarafından müşterilerine harcamalarda veya para çekme işlemlerinde kullanmaları için verilen plastik bir karta denilmektedir.¹⁰¹ Ekonomik ilişkilerin giderek gelişmesi, teknolojik ilerlemeler ve kolay iletişim, tüketici ihtiyaç ve isteklerinde önemli bir artışa yol açmıştır. Bu durum, geniş bir ürün ve hizmet yelpazesini tanıtmak için reklamların kullanılmasının yanı sıra kolay erişim için büyük pazarların ve çevrimiçi platformların kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak, herkesin bu ihtiyaçları karşılayacak kaynaklara sahip olmadığını kabul etmek önemlidir. Zaman içinde, insanlara ihtiyaç duydukları kaynakları sağlamak için çeşitli ekonomik ve yasal araçlar geliştirilmiştir. En eski araçlardan biri, daha sonra kredi işlemleri kavramına dönüşen karz sözleşmesidir. Bir bankacılık işlemi olan krediler, borç verenin faiz ve diğer masraflar karşılığında borç alana belirli bir süre için fon sağlamasını içerir. Kredi kavramı zaman içinde gelişmiştir ve şu anda farklı şekillerde mevcuttur. Günümüzde kredi kartları popüler bir ödeme aracı haline gelmiştir. Alışverişlerde ve para çekme işlemlerinde nakit ya da çek yerine kredi kartlarının kullanılması, bu kartların caiz olup olmadığı konusunda soru işaretleri doğurmuştur.¹⁰² Kredi kartlarının Batı menşeli olmaları nedeniyle caiz olmadığını savunanlar yanında belirli şartlarla kullanılabileceğine inananlar da bulunmaktadır. Geleneksel kaynaklarda net bilgilerin bulunmaması, kredi kartlarının hukuki niteliği konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Din İşleri Yüksek Kurulu 05.03.1998/15 tarihli ve sayılı kararında, kredi kartlarının kefalet ve vekâlet hükümlerini içerdiğinin kabul edildiğini açıklığa kavuşturmuştur. Kredi kartlarının kullanımı, faiz tahakkuk etmediği sürece caizdir. Kredi kartları ile mal veya hizmet satın alındığında, işlem kefalet ve vekâlet hükümlerini içerir. Kredi kartı çıkaran kuruluşların, anlaşmalı oldukları kuruluşlar adına alışverişlerde ödeme yapma ve ücret tahsil etme gibi hizmetler karşılığında ücret talep etmeleri caizdir. Kredi kartı sahipleri, kartlarını kullanarak üye işyerlerinden mal ve hizmet satın alabilir ve bedelini belirlenen süre içinde ödeyebilirler. Ancak, borçlarını zamanında ödememeleri durumunda, kredi kartını veren kuruluşa ödenen fazla tutar faiz olarak kabul edilir. Bu fazla tutar, ekonomik istikrarsızlık veya enflasyondan kaynaklansa bile, sözleşmede önceden belirlendiği için faiz olarak kabul edilir.

Kredi kartı işlemleri ile faiz arasındaki ilişki bu konunun hukuki niteliğinin ve içtihatlarda bu konuyu düzenleyen sözleşmelerin belirlenmesi önemlidir. Bu ilişkinin kefalet, havale, vekâlet veya bunların bir kombinasyonu gibi çeşitli olasılıkların yanı sıra bankanın müşterisine bir borç verme şekli olan karz-ı hasen şeklinde bir ilişki olduğu söylenebilir.¹⁰³ Ancak bu kartların kullanımında alışveriş faizi uygulanması veya gecikme faizine düşülmesi, faizli işlem kapsamında olduğu söylenebilir.

2.7. Gecikme Faizi

Günümüzde çok yaygın olarak kullanılan kredi kartlarının, kart ekstresindeki dönem borcunun zamanında ödenmemesinden kaynaklı gecikme faizi ortaya çıkmaktadır. Son ödeme tarihi genellikle hesap kesiminden on gün sonraki gündür. Ancak borç ödenmediğinde mevcut borca ilave olarak işleyen gecikme (temerrüt) faizi ortaya çıkmaktadır. “...*Temerrüt faizi muaccel hale gelen bir borç için alacaklı tarafından hukuki yollarla ihtar çekilmesiyle başlamakta; gecikme faizi ise asıl borcun ifa edilmesi gereken zamandan itibaren işleyen yasal faiz*”¹⁰⁴ cümlesinde bariz bir şekilde görülmektedir. Kredi kartıyla veya diğer işlemlerde gecikmeden kaynaklı ödenen fazlalık faizli işlem kategorisine girmektedir.

Din İşleri Yüksek Kurulu, kredi kartı ile kurbanlık hayvan almanın caiz olduğuna dair bir fetva yayınlarak kredi kartı borcunun faize girmemesi için dikkatli olunmasını belirtmiş ve bu şekilde alınan kurbanın geçerli olacağını ancak gecikmeden kaynaklanan faizli işlem nedeniyle günaha düşüleceğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁵ Sadece kurbanlık almak için değil diğer alışverişlerde de kredi kartı kullanılmasında bir sakınca yoktur. Önemli olan husus faize düşmemektir. Kredi kartı borcunun son ödeme tarihine kadar ödenmesi, herhangi bir faiz uygulamasına maruz kalınmaması için

99 Serdar Yetim, *Kredi Kartları ve Tüketici Kredileri* (Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997), 7.

100 Şebnem Akipek, *Türk Hukuku ve Mukayeseli Hukuk Açısından Tüketici Kredisi* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 1999), 186.

101 Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 279.

102 Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2 Ticaret Hayatımız*, 356.

103 Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2 Ticaret Hayatımız*, 360; İshak Emin Aktepe, “Kredi Kartı Sistemi ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 133-157.

104 Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, 70.

105 DİYK, “Kredi kartıyla kurban satın almak caiz midir?”, *Kurul Fetvaları*, (Erişim 20 Ocak 2024).

önemlidir. Ayrıca, kredi kartı ile kredi kartıyla kurbanlık alımında banka, vade farkı uygularsa, kurban geçerli olmakla birlikte, faizli işlemle ilgili ayrı bir günah söz konusu olduğundan bu durumdan kaçınılması tavsiye edilir.

2.8. Yasal/Kanunî Faiz

Yasal faiz, devletler tarafından yasalarla belirlenen faiz oranıdır ve akdi faizden farklıdır.¹⁰⁶ Yasal faiz, bir sözleşme faize ilişkin bir ifade bulunmadığında uygulanır ve uyuşmazlık durumunda yürürlükteki mevzuata göre belirlenir.¹⁰⁷ Karz (borç) veya alışverişlerde paranın değer kaybetmesi durumunda değer kaybı kadar ortaya çıkan farkın ödenip ödenmeyeceği hususu ortaya çıkmaktadır. Buna göre bir davanın öngörülen tarihte sonuçlanmaması halinde, belirlenen tarih ile sonuçlanan tarih arasındaki enflasyon farkı kadar zarar tutarının alınabilmesi meşru olmaktadır. Zira borcun konusu olan itibari paralardaki değer kaybının meydana gelirse borcun sabit olduğu tarihteki değerini esas alınması hakkaniyetli bir yaklaşım olacaktır. Söz konusu değer belirlenmesinde öncelikle tarafların rızasıyla anlaşmaları tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte taraflar dilerse yetkili kurumların açıkladığı enflasyon oranlarını da dikkate alabilirler. Din İşleri Yüksek Kurulu kararında da belirtildiği üzere, borca konu olan itibari paralardaki değer kaybindan kaynaklanan zararın hakkaniyete uygun bir şekilde tazmin edilmesi gerekir. Bu zarar belirlenirken borcun ödeme günündeki karşılığı ya da resmi enflasyon oranlarının dikkate alınması veya tarafların üzerinde anlaştıkları değer kaybının ödenmesi yoluna gitmeleri tavsiye edilmektedir.¹⁰⁸ Ancak enflasyon farkından fazlasını veya İslâm hukukuna uygun bir şekilde anlaşılan miktardan fazlasını almak caiz değildir. Aksi durumda fazlalık faizi ortaya çıkmaktadır ki bu da caiz değildir. Diğer yandan tazminat davaları söz konusu olduğunda, mahkemeler davacının haksızlığa uğramasını önlemek için davanın açılması ile sonuçlanması arasında geçen süre dikkate alınmalıdır. Önemli olan zararın telafi edilmesi olup kâr elde etmek değildir. Kaldı ki doğru beyan ve gerçek delillere dayanarak mahkeme ilamlarına bağlanan tazminatın da alınması dinen caizdir.¹⁰⁹

Kamu lojmanlarının satışına ilişkin Kurul fetvasında, “yasal faiz” kavramını ve bunun devlete ait mülklerin satışında, “yasal faiz” teriminin, yasal mevzuata dayalı olarak sözleşme sırasında devletin alacağı miktarı ifade ettiği için ideal olmasa da hukuki anlamda “vade farkı” olarak anlaşılabileceği açıklığa kavuşturulmaktadır.¹¹⁰ Fetvada, adil olmak kaydıyla devletin taşınır veya taşınmaz mallarını uygun gördüğü fiyattan satma hakkına sahip olduğu belirtiliyor. Devlet, hâlihazırda mülkiyeti elinde bulunduran veya mülkten yararlananlara öncelik tanıyabilir ve indirim yapabilir. Söz konusu mülkün devletten indirimli veya indirimsiz peşin olarak satın alınması caiz kabul edilir. Taksitli satışlarda “yasal faiz” terimi içtihadı dayalı olarak “vade farkı” olarak yorumlanabilir.

Sözleşmelerdeki temel ilke, kullanılan belirli kelimelerden ziyade her iki tarafın niyetidir. Sözleşmelerde saygı, gerçek terimlere ve yapılar değil, amaçlara ve anlamlara yöneliktir. Örneğin, bir sözleşmede satış fiyatı, taksit sayısı ve aylık taksit fiyatı belirlenirken, bu ayrıntıların baştan açıkça ortaya konması önemlidir. Ödemenin harici bir kaynaktan faizli kredi yoluyla yapılması halinde, faizli bir borç işlemi söz konusu olacağından bu durum kabul edilemez olarak değerlendirilir. Ayrıca, bankalar veya finans kuruluşları gibi üçüncü tarafların sözleşme tamamlandıktan sonra nakit borcunu vadeli olarak yeniden yapılandırmasına izin verilmediği, çünkü bunun faizli bir işlem olarak görüleceği belirtilmektedir.¹¹¹

İslâm her türlü faizi yasaklamaktadır. Ancak elektrik, su, vergi vb. faturalara uygulanan gecikme zamları ve devlet kurumları tarafından ceza olarak öngörülen yasal faizler dini anlamda faiz sayılmaz. Bu ücretler daha çok maddi kayıpları önlemeye yönelik para cezalarıdır. Resmi olarak faiz olarak adlandırılmalarına rağmen, İslâm hukuku tarafından tanımlanan kategoriye girmezler. Zira kamu yararı göz önünde bulundurularak “zarar tazmin edilir” ve “ne zarar vermek ne de zarara zararlar karşılık vermek caizdir” gibi ilkeler çerçevesinde, bunların bir nevi idari yaptırımlar olarak görülmesi gerekir. Dolayısıyla bu tür gecikme zamları geleneksel anlamda faizden ziyade zamanında ödeme yapılmasını sağlamaya yönelik yaptırımlar olarak görülmelidir.

106 Yılmaz, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 460.

107 Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, 69.

108 DİYK, 15.02.2023/15 sayılı karar, (Erişim 26 Mart 2024).

109 DİYK, 17.03.2017 tarihli karar, (Erişim 26 Mart 2024).

110 DİYK, “Kamu lojmanlarının satın alınması durumunda uygulanacak olan kanuni faizin hükmü nedir?”, 19.12.2018 tarihli karar; (Orhan Çeker, “Promosyon - Diriliş Sohbetleri”. YouTube. (8 Ağustos 2022)

111 Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), “Kamu Lojmanlarının Satın Alınması Durumunda Uygulanacak Olan Kanuni Faiz Hükümü Nedir?”, (Erişim 26 Mart 2024).

2.9. Alışveriş Faizi

Faiz kavramı, özellikle alışveriş faizi ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Faiz genellikle alışveriş faizi olarak tanımlanır ve iki kısma ayrılır: fazlalık faizi ve kredi faizi.¹¹² Sünnette ana hatlarıyla belirtildiği gibi alışveriş faizi daha önce insanlar tarafından bilinmiyordu. Hanefî fıkıh kitaplarında alışveriş faizi, Şeriat ölçülerine göre “fiyata dayalı sözleşmelerde şart koşulan karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalık” olarak tanımlanmaktadır.¹¹³ Hanefî fıkıh eserlerinde alışveriş faizi, “Muâvazalı (bedele dayalı) akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan ve şer’î ölçüye göre karşılığı olmayan hakiki veya hükmi fazlalık” şeklinde tarif edilmiştir.¹¹⁴

Alışveriş ribâsı veya alım satım işlemlerindeki faiz, İslâm hukukunun çeşitli ekollerinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Maliki hukukçusu Adevî ribâyı, sayı veya ağırlıkta gerçek veya algılanan fazlalık ve erteleme,¹¹⁵ Şâfiîler, akit anında şer’an eşitliği bilinmeyen özel bir bedelle yapılan akit veya bu özel bedellerin ertelenmesi,¹¹⁶ Hanbelî mezhebinde fâiz, hem fâizi hem de veresiye faizi içeren özel bir mal grubundaki fazlalık ve erteleme olarak tanımlanmıştır.¹¹⁷ Hanefî mezhebinde fazlalık faizi, aynı malın şer’î ölçülere ve satış akdinde öngörülen şarta göre fazlalığı olarak tanımlanırken, veresiye faizi, aynı malın borç mala göre vade olmaksızın veya farklı cins mallar söz konusu olduğunda fazlalığı olarak tanımlanır.¹¹⁸ Şâfiîler veresiye faizini, bedellerden birinin ya da teslimin geciktirilmesi teslimat faizi (riba’l-yed) olarak tanımlar.¹¹⁹ Âlimler borç faizinin ve alışveriş faizinin haram olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak alışveriş faizinin delilinin kesinliği ve delâleti konusunda ihtilaf vardır ve “altı eşya” hadisiyle bağlantılıdır.¹²⁰ Bazı hukukçular bu faiz türünün yeni olduğunu düşünürken, bazıları da bunu borç faizine yol açacak uygulamalara karşı önleyici bir tedbir olarak görmektedir. Alışveriş faizinin ne zaman uygulanacağını belirlemek için faizin nedeninin tespit edilmesi gerekir. Bu, hangi malların ribevî kapsamına girdiğinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.¹²¹

Vadeli satışlarda alışverişte dikkat edilmesi gereken husus, tarafların anlaştıkları satış bedelinin ve ödeme zamanının (vade) açıkça belirli olması ve vadesinde tek seferde veya taksitli olarak ödenmesidir. Yoksa vade farkı koyarak akit esnasında mevcut bir malın satışında belirlenen fazlalık, faiz olarak değerlendirilmemektedir.

Sonuç

İslâm hukukçuları, özellikle borç faizinden (ribe’d-deyn) ziyade alışveriş faizine (ribe’l-bey’) odaklanarak faiz konusunda kapsamlı tartışmalar yürütmüşlerdir. Bu tartışmalar, “altı eşya hadisi” olarak bilinen ve mezheplerin faizin illetine ilişkin görüşlerinin çıkış noktası olan hadise dayandırılmıştır. Hadiste altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz örnek olarak zikredilse de fakihlerin çoğunluğu faizin kapsamını bu belirli mallarla sınırlandırmamıştır. Bunun yerine, bu malların o dönemde yaygın olarak mübadele edilen mallar olduğu ve diğer mallar için bir ölçü olarak kullanılabileceği için zikredildiğini düşünmüşlerdir. Sonuç olarak, bu altı malın mübadelesine ilişkin hüküm, kıyas yoluyla benzer özelliklere sahip diğer mallara da uygulanmıştır. Bununla birlikte, farklı mezhepler bu altı malın özellikleri ve faiz illeti olarak diğer mallara uygulanabilirliği konusundaki yorumlarında farklılık göstermiştir.

“Altın ve gümüş”ten bahseden hadisin yorumuna göre Hanefî ve Hanbelî mezhepleri, tartı ile alınıp satılan mallarda faizin gerçekleştiğini, çünkü bunların cinsi ile birlikte tartılması gerektiğini savunur. Mâlikî ve Şâfiî mezhepleri ise altın ve gümüşte faizi doğuran ana etkenin para olma özelliği olduğunu belirtmişlerdir. Ancak sadece altın ve gümüşün para olma özelliğine sahip olduğuna inandıkları için diğer tüm para birimlerini faiz kapsamı dışında tutarlar. İmam Mâlik, İmam Muhammed ve İbn Kudâme gibi diğer birçok fakih ise farklı bir görüşe sahip olup faizin sebebinin tam para olma özelliği olduğunu ve bu nedenle faizin altın ve gümüş, kâğıt para ve bakır, nikel ve alüminyumdan

112 Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu* (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 2012), 5/3700.

113 Muhammed b. Ali b. Muhammed Alaaddin el-Haskefî, *Dürü'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2002), 430; Siracüddin Ömer b. İbrâhim İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2002), 3/469.

114 Haskefî, *Dürü'l-Muhtar*, 430; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, 3/469.

115 Ali b. Ahmed Adevî, *Haşiyetü'l-Adevî alâ Şerhi Kifayeti't-Talibi'r-Rabbani* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994), 2/260.

116 Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/384.

117 İbn Neccar Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz, *Münthe'l-irâdât fî cem'i'l-Mukni'ma'a't-Tenkih ve ziyâdât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999), 2/347.

118 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/183.

119 Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/384; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/183.

120 İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, 3/148; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/52; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu*, 5/3700.

121 Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri: Alışverişler, faiz, borç, siparişler, kira, hibe, vekalet, emanet, şirketler* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1994), 114.

yapılmış madeni paralar da dâhil olmak üzere tedavüldeki tüm para türleri için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Bu bakış açısı, malların fiyatını ve değerini ölçme özelliğine sahip her türlü değişim aracının para olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

Değişim aracı olarak kullanılan tüm para türlerinin faize tabii olması gerektiği sonucuna ulaşılmış olup altın ve gümüş geleneksel olarak bir değişim olarak değer ölçüsü olarak kullanılmıştır. Ulusal bir değer atfedilerek toplum tarafından kabul gören altın ve gümüş gibi her türlü paranın değişim aracı olarak kullanılabilmesi mümkündür. Bunlara değer verilmesinin nedeni, bunların bir mübadele aracı olarak kabul edilmeleridir. Günümüzde kullanılan kâğıt paranın da altın ve gümüş gibi para işlevi gördüğünü ve bu nedenle faize tabi olabileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca para dışındaki mallarda faizin illetini belirlemeye çalışan farklı İslâm hukukçuları da bulunmuştur. Hanefiler ve Hanbeliler cinsle birlikte ölçülebilir olma özelliğinin de faiz illeti olduğunu düşünürken, Şafiiler buğday, arpa, hurma ve tuz gibi gıda maddelerine odaklanırlar. Mâlikîler ise stoklanabilen bir gıda maddesi olmayı faiz illeti olarak görürler.

Günümüzde teknolojiye ilerlemelerle birlikte, uzunluk ölçüsü ve sayısal hesaplama birimlerinin kullanımı yaygınlaşmış ve geleneksel el sanatlarını önemsiz hale getirmiştir. Bir standarda dayalı olarak ticareti yapılan mallar, eşitliklerini belirlemek için karşılaştırılabilir ve bu da bu mallara ilgi duyulmasına neden olur. Ancak faizin illeti çağdaş İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Bazıları illetin “muhtelif mal” olma özelliğinde yattığını savunurken, bu açıklama aynı sınıf içindeki farklı mal türlerinin satışını ele almamaktadır. Bir başka grup hukukçular tarafından önerilen “cins ve sınıf birliği” ilkesi, klasik ilkeler kapsamında hariç tutulan tüm malları kapsıyor gibi görünmektedir. Bu ilke mislî ve kıymet arasında bir ayrım yapıp yapılmadığı belirsizdir. Örneklerin sadece muhtelif mallar için verildiği göz önüne alındığında, faizin bu tür mallarda zımnen gerçekleştiği sonucuna varılabilir.

Hızla değişen dünyada yeni sorunlar ortaya çıktıkça, İslâm hukukçuları mevcut fetvaları gözden geçirmek ve güncellemek veya yenilerini üretmek için içtihat yapmaktadır. Günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan borç faizine ilişkin hüküm ve fetvaların yanı sıra altın tahvilleri, tüketici kredileri, mevduat hesapları, banka promosyonları, banka kredileri, kredi kartları, gecikme faizi ve yasal faizle ilgili bankacılık işlemlerinin de faizin illeti gerçekleştiği ölçüde üzerlerinde ribânın işleyeceği sonucuna ulaşılmıştır. İslâm hukukçularının ortaya çıkan faizle ilişkili bu gibi işlemler hakkında görüşlerini ortaya koyarken zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi gibi ilkeler ile fesad-ı zaman, zaruret ve örf gibi faktörleri dikkate aldıkları ve modern gelişmeler doğrultusunda toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalıştıkları görülmüştür. Kur'an ve Sünnet'te doğrudan hüküm bulunmayan konularda dini delillere ve icmâ gibi genel ilkelere, sahabe içtihadına ve müçtehitlerin içtihadına başvurarak kararlarını iki ana kaynağa dayandırmışlardır. Geleneksel bilginin önemini kabul etmekle birlikte, bunun yeni meselelerin ele alınmasında her zaman yeterli olmayabileceğini de göz önünde bulundurmışlardır. Faizle ilişkili yeni uygulamaların gerektiğinde mezhepler üstü bir bakış açısıyla her zaman Kur'an, Sünnet, icmâ ve kıyas ışığında incelemenin ve çözümler getirmenin önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

»

Kaynakça

- Adevî, Ali b. Ahmed. *Haşiyetü'l-Adevî alâ Şerhi Kifayeti'l-Talibi'r-Rabbânî*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1994.
- Alkış, Alpaslan. "İslâm Hukukunda Faizin İlleti". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Haziran 2018), 113-160.
- Ahmet Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Aybakan, Bilal. "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Şubat 2006), 5-32.
- Apaydın, Yunus. "Karz". *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Akipek, Şebnem, *Türk Hukuku ve Mukayeseli Hukuk Açısından Tüketici Kredisi*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 1999.
- Aktepe, İshak Emin. "Kredi Kartı Sistemi ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 133-157.
- Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.
- Bayındır, Servet. *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1985.
- Bozbaş, Fatıha. "İslâm Hukukunda Dâru'l-Harbde Faiz Tartışmaları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), 173-198.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfû'l-Ginâ'an Metnü'l-Iğnâ'*. Beyrut: Alemü'l-Kütüp, 1983.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. *Muhâdarât fi'l-Fıkhi'l-Mükârin*. Şam: Darü'l-Fikr, 1981.
- Elmas, Ömer. "Bankacılık Kanunu Açısından Bağış ve Yardımlar ile Promosyonlara İlişkin Değerlendirme". *Bankacılar Dergisi* 63 (2007), 40-50.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Füsûl fi'l-Usûl*. Thk. Saîdullah Kâdî. Lahor-Pakistan: Mektebetü'l-İlmiyye Yayınları, 1981.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye*. Kahire: Darü'l-Hadis, 2009.
- Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri : Alışverişler, Faiz, Borç, Siparişler, Kira, Hibe, Vekalet, Emanet, Şirketler*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1994.
- Çeker, Orhan. "Promosyon - Diriliş Sohbetleri". *YouTube*. Yayın Tarihi 8 Ağustos 2022.
- <https://www.youtube.com/watch?v=Gd1Fx1kK6Fg>
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*. Samsun: Etüt Yayınları, 2015.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Bankaların Promosyonu caiz midir?". Erişim 20 Haziran 2024.
- <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1313/banka-promosyonu-caiz-midir#:~:text=Promosyonu%20caiz%20midir%3F-,Banka%20Promosyonu%20caiz%20midir%3F,%C5%9F%C3%BCphesinden%20de%20t%C3%BCm%C3%BCyle%20uzak%20de%C4%9Fildir>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Yardımlaşma sandığından borç olarak alınan para geri ödenirken bir fazlalık ödenmesi caiz midir?" Erişim 20 Haziran 2024.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Altın tahvili ve altına dayalı kira sertifikası caiz midir?". Erişim 27 Temmuz 2024. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1371/altin-tahvili-ve-altina-dayali-kira-sertifikasi-caiz-midir#:~:text=Buna%20göre%20işleyişi%20yukarıda%20anlatıldığı,fıkhi%20açıdan%20bir%20sakınca%20yoktur>
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "Sosyal Konut Projesi". Erişim 23 Mart 2025. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/637/basin-aciklamasi>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-Ayn*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1988.
- Halkbank, Türkiye Halk Bankası A.Ş. "Finans Sözlüğü". Erişim 16 Ocak 2024.
- Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed. *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye bimâ Yet-tefiku ve's-Şeriatü'l-İslâmiyye*. Kahire: Matbaatü's-Şark Yayınları, 1982.
- Hasenî, Ahmed Hasan Ahmed. *Tedavvîrû'n-Nükûd fi Dav'i's-Şeriatü'l-İslâmî*. Cidde: Darü'l-Medenî Yayınları, 1989.
- Haskefî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Alaaddin. *Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Haşiyetü İbn Âbidîn*. Beyrut: Darü'l-Hayai't- Turâsî'l-Arabî, 2. Baskı, 1987.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmet b. Said. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddîn. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınları, 1316.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Masâdir, 1994.
- İbn Müflih, Şemseddin. *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muğnî'*. Şam: Mektebetü'l-İslâmî Yayınları, 1974.
- İbn Neccar, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz, *Münthe'le-irâdât fî cem'i'l-Mukni'ma'a't-Tenkîh ve ziyâdât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2002.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Mecmû'u fetâvâ*. Riyad: Dâru Âlimu'l-Kütüp, 1991.
- Kahveci, Nuri. *Mukayeseli İslâm Borçlar Hukuku*, İstanbul: Hikmetevi, 2015.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayreddin. "Bankaların Promosyonu". Erişim 6 Ocak 2025. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0260.htm>. 09 Ekim 2018.
- Karaman, Hayreddin. "Promosyon Dâhil Birkaç Soruya Cevap". Erişim 10 Ocak 2025. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/promosyon-dhil-birkac-soruya-cevap-2064369>
- Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1986.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensari. *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Marifet Yayınları, 2. Baskı, 1972.
- Mergînânî, Burhaneddin. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. Kahire: Daru's-Salam, 2016.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1989.
- Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Ebû Mansur. *Tehzîbü'l-Luga*. Kahire: Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1964.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr. *Sünen-i Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref. *Kitabu'l-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*. Cidde: Mektebetü'l-İrşad Yayınları, ts.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref. *Ravdatü'l-Tâlibîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Orhan, Zeyneb Hafsa. *40 Soruda Katılım Bankacılığı*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Özdemir, Ahmet. "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/1 (Mart 2012), 125-145.
- Özsoy, İsmail. "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özsoy, İsmail. *Faiz ve Problemleri*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Özsoy, İsmail. "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri -Tebliğ ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı*. Konya: Ensar Neşriyat, Nisan 2012.
- Peşe, Ahmet Muhammed. "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (Aralık 2019), 475-494.
- Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, 1990.
- Samar, Mahmut. "Fıkhi Açından Altın Tahvili ve Altına Dayalı Kira Sertifikası İhracı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 307-336.
- Senhûrî, Abdurrezzak. *Masâdiru'l-Hakk fî'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: Muhammed Daye Yayınları, 1954.
- Serahsî, Ebî Sehl. *Kitabu'l-Mebsût*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- Serka. "Yatırımlarda Devlet Yardımları". Erişim 23 Mart 2025. <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/25-soruda-yatirimlarda-devlet-yardimlari.pdf>
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylû'l-Evtâr Şerhu Mün-teka'l-Ehbâr min Ahadisi Seyyidi'l-Ehyâr*. Mısır: Mustafa Ba-bü'l-Halebî Yayınları, ts.
- Şîrâzî, Fîrûzâbâdî Muhammed b. İbrahim. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: y.y., 1981.
- Şîrbînî, Muhammed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ Mağrifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Fikir Yayınları, ts.
- SPK, Sermaye Piyasası Kurulu. "Sermaye Piyasası Araçları", Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları. Erişim 30 Mart 2023. <https://spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/Sermaye%20Piyasası%20Araçları.pdf>
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu me'âni'l-âsâr*. thk. M. Zuhri Neccar - M. Seyyid Câdelhak. Medine: Âlemu'l-Kütüb, 1994.
- TCMB, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. "Terimler Sözlüğü". Erişim 29 Kasım 2023. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/banka+hakkinda/egitim-akademik/terimler+sozlugu/>
- Turay, Fatih. *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku (İslami Finans Teorisi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Uludağ, Süleyman. İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

Uyanık, Mehmet Zeki. “Bankaların Memur, İşçi ve Emeklilere Verdiği Maaş Promosyonlarının Fıkhi Durumu”. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (Aralık 2018), 631-648.

Yetim, Serdar. *Kredi Kartları ve Tüketici Kredileri*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.

Yetiz, Filiz. “Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2 (Nisan 2016), 107-117.

Yıldırım, Mustafa. “Vedia”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/596-598. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yılmaz, Şiir. İktisat Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Muhammed, *Esâsü'l-Belâga*. Beyrut: Daru Sâdır, 1992.

Zeylaî, Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-Râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*. Kahire: y.y., 1357.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*. Dimeşk: Daru'l-Fıkr, 2012.

Extended Abstract

Interest has long been a subject of debate among clergy, jurists, philosophers and economists. The ancient philosophers Plato and Aristotle saw interest as a negative way of earning, as it could lead to social division and harm the state. In religious contexts such as Judaism and Christianity, interest is strictly prohibited. However, as industry and trade developed in Europe, the need for capital increased, leading even the church to borrow money. This forced the clergy to reinterpret religious texts to allow lending and interest. This shift in views not only changed the perception of trade, but also paved the way for capitalism by adopting a more lenient attitude towards interest.

The Christian prohibition of interest did not lead to the establishment of alternative financial systems and economic developments in the Middle Ages began to relax this prohibition. There are verses in the Qur'an that prohibit interest gradually, starting with disapproval and then explicitly prohibiting it, and stating that insisting on interest is akin to waging war against Allah. This approach is similar to the gradual prohibition of alcohol in the Qur'anic verses and is compatible with Islam's approach to addressing social issues.

In the hadith literature, there are two types of rulings on interest: Interest on debt, which is mentioned in the Qur'an, and interest on shopping, which is mentioned only in the Sunnah. The limited number of hadiths on debt interest indicates that this type of interest is well understood. The prohibition of debt interest mentioned by Prophet Muhammad during the Farewell Pilgrimage is significant. With regard to shopping interest, it is considered excessive interest when the price of goods or money in a cash exchange exceeds the price of the same kind. This type of interest also applies to forward exchange, regardless of whether the prices or goods are the same or different. Excess interest is considered excess interest even if the excess is due to differences in quality, adjustment or workmanship. The example is given that a piece of worked gold cannot be exchanged for a heavier piece of gold by compensating for the excess labour involved. For this reason, the Prophet did not allow the sale of a necklace containing gold, silver and ore for an estimated amount of money. Accordingly, if 10 grams of 24-karat gold is exchanged for 12 grams of 18-karat gold, or if a 10-gram bracelet is exchanged for 12 grams of gold bullion, the difference in grams is considered excess interest. Excess interest can also occur in the cash exchange of goods other than gold and silver.

According to a hadith narrated from Abu Sa'id al-Khudri and Abu Hurayrah, the Prophet discovered that the quality dates from Khaybar were being exchanged at unfair prices, where one measure was bought for two and two for three. The Prophet opposed such practices and ordered that the normal dates be sold for money and then the quality dates be purchased with that money. This prohibition is aimed at preventing cheating and encouraging a market economy in which goods are exchanged according to their known quantity, quality and value as determined by money. Moreover, in the exchange of two commodities, whether of the same or different kinds, even if the prices are equal, if both prices are on credit, interest on credit arises. For example, if 10 grams of gold is sold for 10 grams of gold or 750 grams of silver on credit, interest on credit arises.

In Islam, there is no interest in a loan agreement when the amounts given and received are equal. Loan agreements are considered charity and do not have a fixed maturity date. Islamic law allows a type of forward sale where one of the prices is money. It is permissible to buy and sell with money, whether the goods are in cash and the money is on credit, or the money is in cash and the goods are on credit.

In the classical Islamic jurisprudence literature, the discussions on interest are focused on the legal framework and prohibition of interest-bearing transactions rather than explaining why interest is prohibited in Islam and what kind of damages it causes in individual and social life. The clear and unanimous prohibition of interest in Islam, the development of a commercial and economic life in which interest is not needed, and the absence of a serious pressure for an economic system based on interest in Muslim societies have contributed to this understanding.

Ubāda b. Sāmīt narrated that 'Gold for gold, silver for silver, wheat for wheat, barley for barley, dates for dates, salt for salt are sold in cash and equal to each other. If the classes of goods change, sell them as you wish, provided that they are in cash.' This hadith explains both types of interest and is considered to be the most important of the hadiths on this subject in terms of completeness and perfection. This hadith has been narrated from the Companions such as Abū Sa'īd al-Khudrī and Abū Hurayrah with some differences in wording and is included in almost all authentic books of hadith.

The sects have different interpretations of what interest is based on the mention of gold and silver in the hadiths. Some of the sects think that interest is determined by weighing it together with the commodity, while others think that interest is determined as the dominant factor. There are also different views on interest in relation to wheat, barley, dates and salt. The Hanafīs and Hanbalīs think that interest is determined by measuring it together with the com-

dity, while the Shāfi'is and Mālikīs think that it is determined by being a foodstuff. Different views have emerged among Islamic scholars on the subject of interest, and some have argued that interest should be determined according to the similarity of goods or the unity of type and class. In the face of new developments, the interpretations of what constitutes interest need to be adapted to current conditions. In particular, there are different opinions on whether the surplus obtained from debt repayments for the fight against poverty should be considered as interest or not, and on the legitimacy and necessity of this.

Islamic jurists have discussed various modern banking transactions and their compliance with the prohibition of ribā (interest). These transactions include gold bonds, consumer loans, deposit accounts, bank promotions, bank loans, credit cards, default interest and legal interest. Although there are no direct provisions in the Qur'an and Sunnah on these issues, Islamic scholars have relied on various sources such as ijmā, ijtiḥād of the Companions and ijtiḥād of the mujtahids. While finding solutions to social problems in line with modern developments, they have taken into account the principles of change of judgements over time, the effect of time, necessity and custom. Traditional knowledge is valuable, but it is not always sufficient to deal with new issues. As the world is changing rapidly, Islamic jurists engage in ijtiḥād to review and update existing fatwas or formulate new ones to address new issues. Therefore, a comprehensive analysis of these practices in the light of the Qur'an, Sunnah, ijmaa and qiyas is necessary to find solutions to new issues related to interest.